

ЕРОЗІЯ МОНАРХІЧНИХ ПОГЛЯДІВ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Початок ХХ ст. характеризується посиленням революційних настроїв на теренах Російської імперії. На українських землях, що входили до її складу, прослідковувалися аналогічні тенденції. Загострення соціально-економічної кризи, надзвичайне зубожіння населення призводило до розгортання суспільно-політичного руху. Аналізуючи еволюцію політичних поглядів різних прошарків тодішнього суспільства, окрему увагу слід приділити українському селянству, яке було тоді найчисельнішою категорією населення. Особливий інтерес становить позиція хліборобів стосовно російського монарха, та певні зміни, що відбувалися в селянському світогляді у процесі суспільно-політичної боротьби.

Певну увагу означеній проблемі у своїх дослідженнях приділили П. Кабитов, В. Козлов, Б. Литвак, О. Михайлюк, Д. Кудінов та інші.

На початку ХХ ст. українське селянство потерпало від малоземелля, безгрошів'я та обмежень у громадянських та майнових правах. Ці проблеми привертали увагу різноманітних громадсько-політичних сил, що здійснювали активну агітацію на селі. Там вони стикалися зі своєрідним явищем: поряд із масовим невдоволенням діяльністю поліційних чинів та адміністрації, для селянства була характерна віра в «доброто батюшку царя», із яким пов'язувалася можливість покращення життя народу. Проте, поступово й ці погляди розвіювалися. У світогляді хліборобів, під впливом революційних подій та краху надій на демократизацію російської держави, спостерігалася ерозія монархічних поглядів, позбавлення від ілюзій. Проте, це процес був дуже повільними і непослідовним.

Одним із етапів руйнації монархічного світогляду стала російсько-японська війна. Антиурядові висловлювання деформували буденну свідомість хліборобів; їхні традиційні погляди про «доброто монарха» розвіювалися, формувалися нові уявлення.

Події 9 січня 1905 р стали початком глибокого перелому в ставленні хліборобів до монарха. Кривава неділя похитнула споконвічну селянську віру в царя-батюшку. Вивірювання цих ілюзій супроводжувалося посиленням революційної енергії селянства, яке більше усвідомлювало необхідність збройної боротьби проти самодержавства. Але на першому етапі революції селянська свідомість в цілому характеризувалася консерватизмом, що виражалося в пасивному очікуванні селян. Вони ототожнювали свої біди з апаратом влади, але не з царем, у непохитний авторитет якого продовжували вірити.

Із такою позицією хліборобів не могли не рахуватися політичні сили, що здійснювали агітацію в лавах хліборобів: як революційні, так і монархічні. Зокрема, один із лідерів ВСС В. Мазуренко описував як загрозову для свого життя ситуацію, коли членів РУП відкрито спитали на окружному донецькому з'їзді землевласників та селян «куди ви царя у присуді поділи?». Українським соціалістам довелося ухилитися від відповіді аби не втратити прихильність селян та не бути розтерзаними своїми розлюченими противниками.

Монархісти використовували прихильність хліборобів до царя для посилення власних позицій та боротьби з революцією. Публіцист «Русского багатства» Р. Оленін описував ситуацію, коли голова полтавської повітової земської управи Є. Ганько перед голосуванням питання про установчі збори на нараді селян при управі раптом заявив: знайте, що установчі збори можуть встановити республіку. Схвильовані цим повідомленням селяни вмиг відмовилися від попередньої резолюції.

До літа 1905 р аграрний рух усе більше набував наступального, відкритого характеру, в ньому домінували активні форми боротьби (захоплення і заорювання поміщицьких земель, розгром маєтків, підпали і т.д.), які все частіше і частіше переростали в повстання. Справжнє масове революційне піднесення спостерігалася після проголошення Маніфесту 17 жовтня.

Найбільш повно соціальна активність селян проявився у створенні «селянських республік» (зокрема в Сумах, Гадячі, Покошичах тощо). Крім цього, політичні та соціально-економічні вимоги селянства отримали своє вираження в так званому присудному русі. Аналіз наказів і вироків селян депутатам I і II Державних дум, а також адресованих революційним партіям і організаціям, дозволяє простежити зміни в соціальній психології селянських мас. Разом з тим, багато селян вважали, що тільки через Державну думу вони зможуть домогтися задоволення своїх соціально-економічних і політичних вимог, і цар часто залишався для них запорокую втілення останніх. Наприклад, на Полтавщині сільські громади у присудах про приєднання до Всеросійського селянського союзу, вітаючи його програму, що передбачала скликання Установчих зборів, впровадження демократичних свобод і ряду цілком соціалістичних заходів у галузі економіки, одночасно прямо наполягали, щоб «цар залишився».

У відомості хлібороба монарша влада наділялася сакральними рисами й була уособленням усталеного віками порядку, економічної стабільності у суспільстві. «Як можна без царя, а хто тоді гроші друкувати буде?» – із нерозумінням запитували селяни, чуючи про ідеї розмежування реальної влади монарха та народного представництва на користь останнього. «Приходилося пояснювати, що на землі є республіки, де нема ані царя, ані короля, а «гроші» все одне карбують», – пригадував Щербак. Але навіть після пояснень останньому приходилося звертатися до авторитету монарха, аби згуртувати селян

довкола соціальних завдань та просунути в селянське середовище ідею Установчих зборів, здатних вирішити болюче аграрне питання та ліквідувати кричущі правові наслідки кріпацтва.

В цілому, характерною особливістю масового аграрного руху, що розгорнувся в 1905–1907 рр., було те, що в ньому знайшли відображення суперечливі властивості соціальної психології селянства: ненависть до поміщиків поєднувалася з наївною вірою в царя, з очікуванням реформ, в ході яких земля повинна була перейти в руки тих, хто її обробляє. У народі жила віра в перемогу над несправедливістю, яка панувала століттями. Селяни наївно вважали, що цар затвердить вироблені Думою закони, за якими вони отримають і землю, і волю. Разом з тим, поразка в російсько-японській війні, жорстоке придушення виступів робітників і селян в місті і селі, антинародна соціальна політика сприяли падінню престижу династії Романових, формуванню в психології селянства здивування, озлоблення і готовності піднятися на рішучу боротьбу. Селяни все більше усвідомлювали, що народу чекати від царя нічого.

Слід відзначити, що, незважаючи на те, що держава для більшості українського селянства не уявлялася без царя, все більше хліборобів вимагало представницької форми правління, а частина з них навіть заперечувала верховенство монарха, піддаючи жорсткій критиці його дії.

Зростання антипоміщицьких, а потім і антимонархічних настроїв було пов'язане також із падінням престижу православної церкви і поширенням вільнодумства. Церковні маєтки також зазнавали нападів та погромів. Звісно ж, ці протести мали соціально-економічні причини, а не антирелігійний характер. Селянська віра в Бога була непохитною. Траплялося, що релігійність хліборобів входила в суперечність із революційними ідеями. «Куди Бога дівати?» – запитували вони агітаторів-революціонерів, часто заганняючи останніх у глухий кут. Отже, антиклерикальний рух проходив у рамках боротьби селян проти самодержавного уряду і поміщиків, виливаючись у активні форми протесту.

Звичайно, не слід перебільшувати масштаби змін в соціальній психології хліборобів, оскільки процес вивільнення свідомості від монархічних ілюзій і патріархальних традицій і звичок був складним і потребував багато часу. Селянство загалом іще не в повній мірі усвідомило, чому необхідно знищити самодержавство, але тим не менше, цей елемент свідомості в соціальну психологію селянства був уже внесений.

На подальше «політичне виховання» селянства істотно вплинула столипінська аграрна реформа, яка не виправдала сподівань хліборобів. Однією з характерних особливостей аграрного руху 1910–1914 рр. було ослаблення конституційних ілюзій. Наприклад, на запит Міністерства внутрішніх справ в початку 1912 р. про політичні настрої населення багато губернаторів відзначали в своїх повідомленнях, що серед селян панує переконання в тому, що Державна Дума відображає тільки поміщицькі інтереси.

Таким чином, на початку ХХ ст. спостерігається еволюція суспільно-політичних поглядів українського селянства. Якщо невдоволення діяльністю органів влади було характерним для хліборобів і раніше, то повага до інституту царизму залишалася доволі сильною. Проте, в умовах зубожіння й обмеженості у правах, під впливом революційного руху та краху надій на задоволення їхніх інтересів, віра в «добраго царя» поступово втрачає домінуючу позицію у світогляді українського хлібороба.